

AFRİKA'NIN GELENEKSEL DİNİNDE KURBAN*

S. A. ADEWALE

Çev: Ahmet GÜÇ**

GİRİŞ:

Kurban Afrika'nın geleneksel dinini meydana getiren pek çok unsurdan en önemli olanıdır. O inanç, dua ve ilahilerden, sözleşme (ahid) ve yeminden daha önemlidir. Kurban aynı zamanda büyü ve sihirden de önemlidir¹. Din mensuplarının tüm dini, sosyal ve politik faaliyetleri için sunulan kurbanlar vardır ve gerçekte geleneksel çevrede dinin konusu kurban düşüncesine dayanır. Bu makalede biz işte kurbanın bu hayati konumunu incelemeyi istedik.

Şüphesiz kurban Afrika'nın geleneksel dinine has değildir. O dünyanın tüm eski dinlerinde yerleşmiş ortak bir gelenektir ve kurbanlar muhtevaları, yapılan işlemler ve isimleri yönünden bölgeden bölgeye farklılık gösterebilir de, her halükarda kurbanın amacı onu bağışlayana veya kabul edene ya da üçüncü bir gruba yarar sağlamaktır.

Kurbanın Tanımı

Paul Procter'in "The Longman's Dictionary of Contemporary English"i kurbanın hem dünyevi ve hem de dini tanımını verir. Dünyevi anlamda kurban, "özellikle belirli bir amaç için belirli bir şeyin kaybedilmesi veya verilmesi; bu yolla verilen ya da kaybedilen bir şey" olarak tanımlanmıştır. Dini veya kutsal anlamda kurban, "Tanrı ya da bir ilaha sunulan bir takdime, özellikle bir ayinde boğazlanarak sunulan bir hayvan; bu yolla takdim edilen herhangi bir şey olarak tarif edilmiştir. Makalenin

* Adewale'nin bu makalesi, "Sacrifice in African Traditional Religion" adı altında, "ORITA" Ibadan Journal of Religious Studies, XX/2 December 1988, University of Ibadan, Nigeria, s. 91-106'da yayınlanmıştır.

** Doç. Dr.; U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Bazı tedavi edici ve büyüsel hazırlıklar, onlara kuvvet vermek için kurbanlarla birlikte yapılır.

konusu din üzerine olduğundan, bu makalede biz kendimizi dini muhteva içerisindeki kurbanı hasredeceğiz. Özel olarak dini tanımdan daha fazlasına istidatlı olduğunu göstermek için kelimenin lafzi tanımını aynen aktardık.

Pye Smith, kendisine has kurban tanımında şöyle der: "Bir kurban doğru olarak, dini bir ibadet şeklinde, genellikle kanın akıtılması suretiyle, yaşayan bir canlı üzerinde ölümün sözde dini törenle tatbik edilmesi ve bu fiilin, günahın bağışlanması için bir niyaz olarak Tanrı'ya sunulması ve kötü davranış ve haksızlığın güya bir telafi vasıtası olarak Kral Hazretleri'ne ve hükümete takdim edilmesidir"².

Bu tanım, çok uzun olmanın dışında, iyi bir kurban tanımı için yeterli değildir. O, kurbanın sadece bir türüne, yani günah veya suç takdimesine değinir. Kurbanın daha uygun bir tanımı Hubert et Maus tarafından verilmiştir. O şöyle der: "Kurban, bir kurbanlık hayvanın takdis ve tahsis edilmesi suretiyle, onu icra eden dini temsilcinin veya kendileri ile kurbanın ilgili olduğu belirli temsilcilerin durumunu değiştiren dini bir fiildir"³. Hastings, kelimenin kendine has tanımında "kurbanı, kendisinde maddi bir bağışın Tanrı'ya sunulduğu ve O'nun hizmetinde tüketildiği ve gayesinin Tanrısal bir varlıkla bir araya gelmek suretiyle O'nun himayesini (teveccüh) elde etmek olduğu ibadet alanına ait bir fiil" olarak görür⁴. Awolalu kurbanı, "Tanrı veya ilaha tahsis edilen ve sunulan herhangi bir şey" olarak tanımlar⁵. Bu bir kaç kurban tanımında belirli özellik ve düşünceler ortak ve diğerlerinden ayırıcı niteliktedir. Bunlar, canlı ve cansız muayyen nesnelere tahsis etme ve onları Tanrı'ya ya da diğer bazı ruhani varlıklara verme düşüncelerini ihtiva eder. Bu düşünceler, Afrikalı'nın, esas olarak cansız nesnelere değil de canlı varlıkları Tanrı'ya veya diğer herhangi insanüstü güçlere takdim etmeden ibaret olan kurban düşüncesinin esasını meydana getirecektir. Tanrı'ya ya da diğer ruhani varlıklara bir şeyler verme düşüncesi, geleneksel Afrikalıların kurbanı ne tür tanımlar vereceğinin temelini teşkil edecektir.

Kurban'ın Anlamı

Genel olarak kurban kelimesinin manası, kurbanın her bir türünün daha derin ve daha doğru (tam) anlamda kelimenin manasını taşıması dışında, kelimenin tanımlarının içinde yer almıştır. İbadette ruhani varlıklara verilen bir takdime olarak, kurbanın her bir türünün aynı zamanda kelimenin gerçek anlamını açığa çıkaracak bir amacı vardır. Genel olarak, Nijeryalı

² Sacrifice and Priesthood, s. 3; J. Hastings, Dictionary of the Bible (T&T Clark Edinburg, 1902), IV, 330

³ J. Hastings, age, s. 330

⁴ Age, s. 330

⁵ Yoruba Belief and Sacrificial Rites, Longman, 1979, s. 136

Yorubalılar arasında kurban kelimesi bir anlamda ebo, ona karşın diğeri bir anlamda etutu'dur. Bu ebo ve etutu kelimeleri, Afrika'nın geleneksel dininde kurbanın ne anlama geldiğini gösterir.

E-bo kelimesi "Sen ibadet ediyorsun" veya "İbadette kullanılan şey" anlamına gelir. Burada vurgu ikinci hece bo (İbadet etmek) üzerindedir. Böylece halk kurban sunduklarında onlar ruhani bir varlık veya varlıklara ibadet etmiş oluyorlar ve onların bu varlıklara ibadet etmek için kullanmış oldukları şey de ebo'dur. Ölen babasına kurban sunan geleneksel bir Yorubalı'ya, "babasına ibadet ediyor" denilir; ve yine "reis"ine kurban takdim ettiğinde, "reisine ibadet ediyor" denilir. Aynı şekilde o, "kuvvet tanrısı" Ogun'a kurban sunduğunda, bu şahsın Ogun'a ibadet ettiği söylenir ve onun Ogun'a takdim ettiği şey ebo'dur. Bu kişinin takdim ettiği şeyden yiyen herhangi bir kimseye onje ebo (kurban yiyen); ona karşın törene katılan kimseye onse ebo (kurbanı icra eden) veya onru ebo (kurban sunuyor) denilir.

Kurban için kullanılan ikinci Yoruba ismi, aynı zamanda kelimenin anlamını açıklayan etutu'dur ki o, "teskin eden" veya "yatıştırın" ya da "serin tutan bir şey" demektir. Böylece kurban, sıcak olanı serinleten veya felaketli ya da felaket meydana getireni sakinleştiren bir şeydir. Bu yüzden kurbanın yanan, kızgın ve yakıcı herhangi bir şeyi serinletme anlamı vardır.

Kurban'ın manası, özellikle öfkeli insanüstü varlıkları yatıştırın veya onların kızgınlığını gideren bir kurban türüne nazaran, bu serinletme anlamında açıkça ortaya çıkarılmıştır. "Etutu" sözcüğünde kök veya fiilden türemiş kelime, "yatıştırmak" anlamına gelen "tu" dur. "Tutu" sözcüğü "ıslak" veya "serin" anlamına gelir. Sesli harf "e", "tutu" ya ilave edildiğinde kelime, "ıslatan" veya "soğuk tutan şey" anlamında etutu olur. Bu münasebetle, çiçek hastalığına ile-gbona adı verilir. Kelime anlamı "sıcak zemin" demektir ve onu serinletmek, yani barışı (etutu) yenilemek için kurban takdim edilmelidir. Kurbanın bazı türleri, "ibadet, saygı ve tapınma kurbanı ya da takdimesi" (ebo) sınıf veya kategorisine aittir; ona karşın diğeri "yatıştırma ya da teskin etme" demek olan etutu anlamını taşır. Sadakat veya hediye takdimesi tabii olarak "ibadet teorisi" ebo kategorisine ait olur.

Kurban'ın Menşei ve Çeşitleri

Bilhassa kutsal bir fenomenin menşei bulma problemi zor bir şeydir ve her şeyin yazılmamış olduğu bir gelenekte daha zordur. Yerleşmiş bir dini gelenek olarak kurban insan kadar eskidir. Çünkü dinin kendisi insan kadar eskidir. Bazı bilim adamları dinin menşei insanı dayandırmışlar ve kurbanı da insan ürünü olarak görmüşlerdir. Tylor ve Herbert Spencer bu düşünceleri okuluna dahildirler. İbadetin asli objesi hakkında farklı

düşüncelerine rağmen onlar, kurbanın menşeyini hediye düşüncesinde bulurlar.

Spencer'e göre "bu uygulamanın menşeyine ölümlerin mezarlarına yiyecek ve içecek bırakma adetine rastlanabilir ve ataların ruhu tanrısal mertebeye yükseldiğinden, ölümler için konan yiyecek içecek şeyler kurban şeklinde geliştirilmişlerdir"⁶.

Kurbanın insan menşeli olduğunu söyleyenler takdimeleri bahşiş veya hediyeler olarak; onları takdim edenlerin de, onların memnuniyet ve minnettarlıkla kabul edilmiş olduklarına inandıklarını düşünmüşlerdir. Kendisi de bu gruba dahil olan Cisero şöyle demiştir:

"Kafir'in hediyelerle tanrıları yatıştırmaya kalkışmasına izin vermeyin. Onların, Tanrı'nın kendilerine neyi takdir etmişse onun meydana geleceğinde asla şüphe olamaz diye onları uyaran Plato'ya kulak vermelerini sağlayın, çünkü iyi bir insan bile günahkardan hediyeler kabul etmeyi reddedecektir"⁷.

Kurbanın menşeyi hakkında ikinci düşünce okulu bu fenomenin ilahi bir başlangıcını gösteren teoriler ileri sürmüştür. Kurbanın tanrısal ihdası tartışması şudur: "İnsanı din için yaratmak suretiyle Tanrı, kendisinde dini duygunun eski ve evrensel ifadesini bulduğu bu kurumun müsebbibidir"⁸. Bu tartışma, dini, kurumlarıyla birlikte Tanrı'nın icadı olarak gören teolojik bir nedene sahiptir.

Bu yoğun spekülasyon arasında esas soru şudur: Kurbanın menşeyi konusunda Afrikalılar'ın görüşü veya düşüncesi nedir? Aslında geleneksel Afrika dininde kurban insanın başlangıcına kadar götürülebilir. Bu makalede görüleceği gibi bu, her bir kurbanın amacında ispatlanmıştır. Kurbanın menşeyinin tanrısal olduğu teorisi Afrikalılar'a garip, mücerred ve mesnedsiz gibi görünür. O aynı zamanda olumsuz ve yabancıdır; insan topluluklarındaki uygulamaya uymaz. Afrikalılar'ın manevi alem fikri temelini onun fiziki alem düşüncesinde bulur. Benzer şekilde Tanrı düşüncesi yeryüzündeki bir idareci fikriyle mutabıktır, ona karşın Afrikalılar'ın tanrısal ya da ruhani varlıklara karşı tavırları kendi vatandaşlarına karşı tavırlarında bir temel bulur.

Daha sonra geleneksel Afrikalı'nın bakış açısından anlayacağımız gibi kurban; dindarın acı ya da tatlı yaşantısından, marifetinden, cömertlik veya ona kendi çevresinden gelen zorlamadan ortaya çıkmıştır. Bir dindarın, onlar hayatta iken kendi anne-babasına karşı sosyal, ahlaki veya politik tavır, öldüklerinde de onlara gösterilmeli veya devam ettirilmelidir⁹. Hoş olmayan

⁶ Principles of Sociology, s. 139; Hastings, age, 331'den naklen.

⁷ J. Hastings, age, s. 331; karşı. Tekvin, 4/5

⁸ Age, s. 331

⁹ Age, s. 331

bir durum kişiyi daha imtiyazlı ve daha iyi imkanlara sahip olan kimselerin yardım veya memnuniyetini araştırmaya zorlarken, hoş veya rahat bir durum da onu minnettarlık göstermeye sevk etmelidir. Bu da, her ne zaman bu durum ortaya çıkarsa, ruhani varlıklara teşmil edilmelidir.

Afrika'nın Geleneksel Dininde Kurbanın Çeşitleri, Menşei ve Amacı

Yemek Takdimesi ya da Toplumsal Takdime: Geleneksel Afrikalı toplu yaşamayı sever. Onlar birlikte yaşar, birlikte yer içer ve hayatı birlikte paylaşırlar. Fıçıdan hurma şarabı veya bira şarabı (mayalanmak suretiyle hazırlanmış içki) çıkaran geleneksel bir Afrikalı, kendisiyle birlikte içmesi için arkadaşını davet eder; ona karşın bir diğeri Hint yerelması (tatlı patates) veya mısır kaynatır ya da yemek pişirir ve aynı şekilde kendisiyle akşam yemeğini yemek üzere komşularını çağırır. Her iki halde de bir Afrikalı tek başına yiyip içmeyi sevmez. Onlar birlikte yiyip içerken sadece yiyecek ve içeceği değil, fakat aynı zamanda hayatı paylaşırlar. Ev sahibi bir karşılık bekleyerek değil, bilakis aynı yerde ve aynı şartlar altında yaşamadan duyduğu memnuniyetin bir ifadesi ve arkadaşılığın bir göstergesi olarak böyle yapar. Eğer misafir, gösterilen bu davranışa mukabelede bulunma imkanına sahipse o da ona öyle yapar, fakat karşılık olarak ona bir şey verme imkanı yoksa problem yoktur. Bununla birlikte yeme, içme ve hayatı birlikte paylaşma uygulaması asude birlikteliğe, sevgiye ve toplumda kaynaşmaya sebep olur. Tüm yenilebilir nesnelere kişinin hemcinsleriyle paylaşılır.

Bu uygulama, yaşayanların daha önce kendileriyle hayatı paylaştıkları ölümlere, aynı zamanda ruhlara ve Tanrı'ya sunulur. Böylece Nijerya'lı Igbo'lar her ne zaman kola cevizleri kırsalar, kendileriyle birlikte yemek üzere Tanrı'yı ve ataları davet ederler. Onlar: "Chukwu ta o ji; Ndiche ta o ji" yani, "Tanrı gel ve kola ye", "Ata gel ve kola ye" derler. Bu cevizler kırılıp insanlar arasında bir dostluk işareti olarak yenildiğinden -aynı şekilde tanrı ile de paylaşırlar- onlar bir dostluk bağı meydana getirirler"¹⁰. Tanrıların onuruna yere şarap, alkollü içki vb. gibi sıvıları dökmek ve yemekleri tanrısal varlıklarla paylaşmak Afrika'nın geleneksel dininde ortak bir uygulamadır. Kişi bir tabak yemeği kutsal mekana veya mezara koyar ya da onu dışarıya bırakır. Sykes bu yemekten, müşterek bir yemek diye söz eder ve "birlikte yemek ve içmek arkadaşılığın bilinen sıradan işaretleri, sözleşme ve cemiyetlerde alışılmış eğlence merasimlerindenidir" der¹¹. Bu zeminde kurban, sadece bir hediye olma özelliğinden daha fazlasına sahiptir. Hastings, toplumsal takdimenin değeri hakkında yorum yaparak, şöyle der: "O tanrı ve dindarları, karşılıklı ikram alış verişleriyle meydana getirilen

¹⁰ E. G. Parrinder, West African Religion, The Epworth Press, s. 20

¹¹ J. Hastings, age, s. 331; karş. E. G. Parrinder, age, s. 20

bağlarla birbirine kaynaştırır"¹². Birlikte yeme ve içme ile dindarla tanrı arasında candan bir ilişki doğar ve bu ilişkide dindar, tanrıya yaklaşma özgürlük ve mutluluğunu hisseder ve onu şahsi, yaşayan bir ibadet objesi olarak görür. Tanrı, sadece kendi memnuniyetinden dolayı değil, fakat kendisine katılanları fiziki olarak biraraya getiren müşterek bir yemek sebebiyle, dindarlarla biraraya getirilir. Geleneksel anlamda kurbanın menşei ve amacı özel kurbanın içinde yeralır. Parrinder, kurbanın menşei hakkındaki topluca yemek teorisini "takdimenin en eski ve en yaygın şekillerinden biri" olarak görmüştür¹³. Her şeyden önce takdimeler, Orisa ile onun "çocukları" sayılan dindarlar arasındaki birliktelik ve netice itibariyle "çocukların" kendi aralarında bir duygu birliği vasıtalarıdır¹⁴.

Hediye Takdimesi: Anne-babaya, büyüklere ve idarecilere bir hürmet ve saygı fiili olarak hediye ve armağanlar vermek geleneksel Afrikalılar'ın göze çarpan bir özelliğidir. Anne-baba ve büyükler, konumları ve icra ettikleri görevden dolayı hediye ve armağanlara layık kabul edilirler. Tipik bir geleneksel Afrika toplumunda hiç kimse bir reis ya da idareciye hediyesiz yaklaşmaz. Bu, ahlaka ve toplum kurallarına aykırıdır. Düzenli aralıklarla ve hasat mevsiminde çiftçiler geleneksel idarecilere Hint yerelması ve diğer ziraat ürünleri sunar; avcılar anne-baba ve diğerlerine kır hayvanlarının etinden verir; çarşı kadınları eşyalar alır ve onları, sadece lütuf ve desteklerini aramak için değil fakat aynı zamanda onları beslemek için, idarecilere verirler. İdareciler, kendilerine hediyeler getirenlere dua ve niyazda bulunurlar. Onlar insanlara himaye gözüyle bakarlar.

Afrika'nın geleneksel dinine göre çocuklara iyi eğitim verdikten, onlara olgunluk çağına kadar baktıktan ve onların hayatını uygun bir şekilde yoluna koyduktan sonra anne-baba, çocukların anne-babaya samimi bağlılık ve dikkat göstermelerini onlar açısından çok ağır bir yükümlülük kabul ederler. Bu tür bağlılık ve dikkat çocuklar için en iyi dua şekillerinden biri ve başarı, huzur ve mutluluk için en emin yol olarak kabul edilmiştir. Böylece, Yoruba'nın Orunmila diye bilinen en meşhur bilge kahinlerinden biri, Odu Irete Eguntan adı verilen Kehanet'lerinden birinde, aşağıdaki şekilde öğüt vermiştir:

"İfa der: Hem anneni ve hem de babanı sev,
Ki yeryüzünde uzun müddet yaşayasın.
İfa der, annene ve babana kurban sun
Gerçek bakım ve tevazu kurbanı.
Ki sen kendini yenileyesin (maneviyatını yükseltsesin).

¹² J. Hastings, age, s. 331

¹³ E. G. Parrinder, age, s. 20

¹⁴ E. B. Idowu, Olodumare: God in Yoruba Belief, (Longmans 1962), s. 121

İfa der, annene ve babana kurban sun,
Bakım ve itaat kurbanı,
Ki onların bedduaları seni bulmasın.
Baba ve annenin budduaları,
Olodumare' ın bedduaları demektir.
İfa der, annene ve babana kurban sun
Gerçek sevgi kurbanı,
Ki huzur bulasın,
Ve sen nimete kavuşasın"¹⁵.

Yukarıdaki anlatıma göre Yoruba çocukları ve gerçekte tüm Afrika'lı çocuklar, anne-babalarına gerçek hizmet bilgisiyle yetiştirilirler. Bununla birlikte işaret edilmelidir ki bu hizmet sadece biyolojik anne-baba ile sınırlandırılmaz, fakat toplumun tüm yaşlı üyelerine de sunulurdu ve geleneksel dine göre Tanrı'ya karşı görevde herhangi bir ihmal işi cezalandırılabilirdi.

Anne-babaya ve toplumun yaşlı üyelerine karşı görevin, ruhani varlıklara ulaşabilmek için, hayati öneme sahip olduğu kabul edilirdi. Onlardan bir kısmı, hayatta iken hediye ve armağanlar alıyordu ve şimdi manevi alemde onlara aynı şekilde saygı göstermeye devam edilmelidir, ki özellikle şimdi onlar dindarlara hayır dua ve yardım etmek için daha büyük kaynak ve imkanlara sahiptirler. Dindarlar beddualardan çok hayır duaları severler; bu yüzden onlar, tanrısal varlıkların teveccüh, nimet ve desteklerini kendilerine kazandıracak olan şeyleri yapar ve bu varlıkları kızdıracak şeyleri yapmazlar. Bu sebeple dindarlar belirli zamanlarda mezarlara ve kutsal mekanlara ve kavşak yerleri, nehir kenarları, ağaç altları, tepe üstleri ve dağların zirveleri dahil, tüm kutsal yerlere takdimeler getirirler. Hakim sebep, ruhani varlıkları beslemek suretiyle onların teveccühünü kazanmak ve öfkelerinden de sakınmaktır.

Hediye ihtiyaridir; onu veren kişiye zorlama yapılmaz. O ne bir teşekkür takdimesi ne de umuma ait bir takdimedir. O bir suçluluk duygusundan dolayı da verilmez. Hediye ara sıra verilir; konukseverlikten kaynaklanan diğer herhangi bir sebepten dolayı değil. Hediye veren kimse bağlılığını bildirmek ve itaatini itiraf etmek ister ve bazı zamanlarda da takdime ile birlikte kişi yerlere kapanır.

Bununla birlikte hediye takdimesinin bazı kuralları vardır. Geleneksel toplumda yalnız iyi kimseler amir ve idarecilere hediyeler sunardı; ayrıca, iyi şeylerin verilmesi gerekirdi. İdareciler iyi insanlar ve

¹⁵ Çıkış 20/12'de şöyle der: "Babana ve anana hürmet et, ta ki Allah'ın Rabbin sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun".

onların hediyeleri hakkında iyi düşünürler kötü kimselerden veya hırsızlardan hediye kabul etmezlerdi; hediyeleri ne kadar iyi ve büyük olursa olsun hiç önemli değildi. Aynı şekilde Tanrı, ilahlar ve atalar da kötü kimseler ve onların hediyeleri hakkında iyi düşünmezlerdi¹⁶. Hediye takdimesinde hediye veren kişi kendi imkanlarını ruhani varlıklarla paylaştığından, hediye takdimesi ile umuma ait takdime üst üste gelir (aynı şey gibi olur). Bazı bilim adamları bu ikisinin birbirinin yerine geçebileceğini kabul etmişlerdir¹⁷, fakat umuma ait takdime tüm katılanlarla birlikte yenme ve içilmeyi gerektireceğinden, o -açıklık niyetiyle- hediye ya da sadakat takdimesinden ayırdedilebilir.

Teşekkür Takdimesi: Yarattılış ve görenek gereği Afrikalılar eli açıktırlar. Onlar hem tanıdık hem de tanıdık olmayanlara hediye ve sadakalar vermeyi severler. Afrikalılar aynı zamanda herhangi küçük iyi fiil karşılığında minnettarlıklarını ifade etmeyi sever ve ne zaman bir kimse onlara bir iyilik yaparsa, bir şükran ifadesi olarak, onu yapana "teşekkür ederiz" derler. Geleneksel Afrikalılar'a göre kişi minnettarlık göstermek suretiyle daha iyi şeyler elde eder; ona karşılık, "teşekkür ederim" demeyen ya da minnettarlık göstermeyen bir şahıs, daha iyi şeylerin veya lütufların gelmesini sağlayacak yolu kapatır. Yine nankör kimse de asla iyi şeyler elde edemeyecektir. Böylece kişi daha fazla şefkat, yardım veya herhangi diğer iyi şeyler elde etmeyi düşünmelidir. Geleneksel Afrikalılar en küçük iyi iş için dahi daima minnettarlık gösterirler.

Bu minnettarlık gösterme uygulaması, dindarların, hayatın tüm iyiliklerini sağlayacaklarına inandıkları ilahlara da gösterilmiştir. Yağmur ve güneş nimetleri için, yiyecek ve içecek tedariki için; huzur, sağlık, emniyet ve koruma, uzun ömür ve başarı ve elde ettiği bin bir nimet için geleneksel Afrikalı, onun inancına göre tüm bu şeyleri temin ve tedarik eden ilahlar ve atalar da dahil, Tanrı'ya ve diğer ibadet objelerine teşekkür eder. Onu anlamlı kılmak için fiziki ve gözle görülür tarzda minnettarlık ifade etmek adettir. Bu sebeple o, maddi objelerin yanında minnettarlığını da sözlü olarak ifade eder. Gönül rızası ile (ihtiyari) dahi olsa hediye, minnettarlığı ifade etme düşüncesiyle verilir. Bu durumda hediye önce gelen, yürekte (nazik) bir fiildir. Hediye vermeye bir minnettarlık duygusu sebep olmuştur. Minnettarlığı ifade etmek için, geleneksel Afrikalılar'a göre hiç bir şey takdim edilemeyecek kadar değerli veya büyük, hatta çok pahalı dahi değildir. Hiç bir şey de çok küçük değildir: Önemli olan hediye değil, fakat minnettarlık gösterme duygusu asli faktördür. Bu sebeple dindarlar, ilahlara teşekkür takdimeleri olarak yere su, şarap ve yağ dökerler. Onlar kola cevizi, acı kola cevizi, portakal, muz, Hint yerelması, mısır, fasulye ve güvercin, tavuk ve ördek gibi hayvanları verirler. Aynı zamanda onlar köpek, keçi ve

¹⁶ Karş. Tekvin, 4/5: "Fakat Kain'e ve onun takdimesine (Rabb) itibar etmedi".

¹⁷ J. Hastings, age, s. 331

koyun ya da koçları takdim edebilirler. "Bu yüzden, Afrikalılar'ın kendi kaderlerini faydalı bir şekilde yönlendirdiklerine inandıkları varlıklarla ilişkilerinde gösterdikleri şey, onların kuvvetli minnettarlık duygularıdır"¹⁸. Teşekkür takdimelerinde önemli olan, takdimelerin aynı zamanda insan tüketimi için faydalı olan; güzel ve yenilebilir şeyler olmasıdır.

Keffaret veya Yatıştırma Kurbanı: Hemcinslere karşı işlenen suç, takdimeler vasıtasıyla affettirilebilirdi; ona karşın, bozulan ilişki de takdimelerle düzeltilebilirdi. Geleneksel Afrikalı, büyüklerin ve yönetimdekilerin öfkesini önlemek için, yerlere kapanma ve takdimelerle özür diler. Kendilerine karşı yanlış yaptıkları hemcinslerinin memnuniyet ve rızalarını kazanmak için, geleneksel Afrikalılar para, Hint yerelmaları, hurma-yağı tenekeleri ve incitilen kişiyi etkileyebileceğini düşündükleri herhangi diğer nesnelere af dilerler. Onlar, o şahısla birlikte yatıştırılabilmeleri ve kaybolan samimi ilişkilerini ve barış dolu hayatı yeniden elde edebilmeleri için, incitilen şahsın eş ve çocuklarına hediye ve armağanlar verirler.

Dahası, geleneksel Afrikalı bir felakete uğradığında o bu talihsizliği, diğer şeyler arasında, Tanrı'nın veya diğer bir kısım ilahların gazabına atfeder. Afrikalı bu öfkenin, ilahlara karşı işlemiş olduğu kendi günah veya kabahatinden kaynaklandığına inanır. Dindar, insanın başına gelen kötülüğe öfkeleri yüzünden ilahların sebebiyet verdiğine inanır. Bu sebeple her kötülük veya felaket tanrısal öfkeye hamledilir ve ilahi ceza olarak görülür. Kıtık, salgın hastalık, kuraklık, hastalık, kısırlık, erken ölüm, fakirlik ve korkunç otomobil kazaları da dahil, tüm felaket çeşitleri geleneksel Afrikalılar tarafından adam öldürme, yasak hısımla cinsel ilişki, zina, yasakları (haram) ihlal ve ahdi bozma gibi, dini-ahlaki günahları işlemenin cezaları olarak kabul edilmişlerdir. Bu sebeple dindar, kızdırılmış ilahları yatıştırmak ve öfkelerini gidermek için takdimeler getirir. Bu takdime aynı zamanda onlara verilen zararı telafi etmek içindir. Dindar, bedduadan ziyade hayır dua ister; bu yüzden o, kendisi ile ilahlar arasındaki bozulan ilişkiyi yeniden onarmak ve kurmak için takdime getirir.

Bazı durumlarda dindarın kendisi, yolunda gitmeyen şeyin ve ne yapılması gerektiğinin farkındadır; ona karşın, diğer bazı durumlarda ne yapacağını ona kahin tarafından söylenmesi gerekir. Kahin her ne emrederse yerine getirilmek veya takdim edilmek zorundadır. Eğer doğru ilişki yeniden kurulacaksa maliyet ve keyfiyet hiç önemli değildir. Aynı zamanda doğru yaklaşım ve rehberlik salık verilmeli ve uyulmalıdır. Huzurun geri dönmesine yer vermek için, felaket savuşturulmalıdır. İnsani tüketim için düşünülmeyen takdime, diğer şeyler arasında kola cevizi, güvercin, kümes hayvanları, köpek, salyangoz, keçi, koyun derileri vb.

¹⁸ E. B. Idowu, age, s. 122

şeyleri ihtiva etmelidir. Bu nesnelere, kızdırılmış varlıkları yatıştırmak için olduklarından, yenilmemelidir.

Nijeryalı Yorubalılar arasında kurban, "yatıştıran şey" veya "bir teskin edici" anlamında etutu olarak tanımlanmıştır. Mesela bir yerde bir felaket olduğunda veya bir şahıs acı çektiğinde, durum "sıcak" denilir ve serinletilmesi gerekir. Dinde durumu yatıştıran (sakinleştiren) takdimedir; etutu da buradan gelir.

Etutu; su basması ve kolera salgını, sarı humma, çiçek hastalığı ve grip gibi, daima kötü durumlarda icra edilir. Eskiden kurban, emredilen dini usuller, kurallar gereğince ve elverişli kurbanlık hayvanlarla icra edilirdi; mağdur edilen ruhani varlığın "teskin" edilebileceğine ve her şeyin fertlerle ve bir bütün olarak toplumla yolunda gideceğine inanılırdı. Suçlu veya suçlular ayinsel olarak veya tüm toplum, hastalıkları uzaklaştırmak ve daha sonraki salgını önlemek için, onları kendiliklerinden temizleyecek olan ayin suyu ile temizlenebilirler. Bununla beraber, dini kuralların kahinler tarafından açıklanması gerekirdi.

Adak Olarak Sunulan Takdime: Geleneksel Afrika toplumunda halkın, ihtiyaç veya sıkıntı anında birbirinin yardım veya desteğini elde etmeye çalışması ortak bir uygulamadır. Bazan desteği veya ihtiyaç duyulan yardımı hızlandırmak için kişi, halkın menfaatini sağlayacak olan hediyeler verme sözü verebilir ve yardım yapıldığında o kimse sözünü yerine getirir.

Geçmişte bir kısım geleneksel idareci, kendileriyle savaşacak ve savaşta kazanacak herhangi savaşçılara evlilik yoluyla kızlarını ya da para, giyim eşyaları veya küçük toprak parçaları vermeyi taahhüt etmişlerdi. Bazan bu vaad, belirli hastalıkları tedavi edecek ya da kadınların kısırlığını giderecek aktarlara veya hekimlere yapılmıştır. Deri kullanmak veya et yemek ya da bir Arslan, Leopar veya sırtlan gibi bazı vahşi hayvanları bizzat kullanmak isteyen bir kısım idareci, ihtiyaç duyulan nesneyi temin edebilecek bir avcıya bir şey vermeyi veya yapmayı vadedirdi. Hediyeler verme sözü avcıyı memnun eder, onun ilgisini uyandırır ve faaliyetini hızlandırır. Vadedilen hediye elde etme teşebbüsünde savaşçı veya avcı ya da ihtiyaç duyulan şeyi tedarik edecek kişi kim olursa olsun, bazan kendi hayatını ortaya koyma ve risk etme pahasına da olsa, bütün çabasını gösterirdi.

Günümüzde geleneksel Afrikalılar, kendilerinden daha imtiyazlı diğer insanların yardım ve işbirliğini sağlamak ve onların faaliyetlerini hızlandırmak için, bir şeyi veya diğerini ayrı ayrı ve müştereken vadedirler¹⁹.

Din'de dindar, tanrıların gücünün, onun hayatının tüm problemlerini çözeceğine inanır. O aynı zamanda, hediyeler vadedmenin insanları

¹⁹ Awolalu, age, s. 153

sevindireceği gibi benzer şekilde insanüstü varlıkları da sevindireceğine inanır. Bu yüzden her ne zaman dindar sıkıntı veya ihtiyaç içinde olursa, derhal dini vaadlerde bulunur veya problemlerinin çözülmesi halinde, dinde adak adı verilen şeyleri vermeyi ya da insanlara bir şey yapmayı adar. Doğurganlık lütfundan mahrum edilmiş bir kadın adakta bulunabilir veya kendisi için dua ettiği (tanrıdan istediği) çocuğu tanrının bir hizmetçisi olarak vermeyi dinen vadeder. Bu, geleneksel Afrika dininde kadınlar arasında her yerde yaygındır. Diğer bir kadın kümes hayvanlarından, keçi, koyun ve koçlardan kurban sunmayı dini olarak adar veya dileğinin yerine getirilmesi halinde mütemadiyen ve belirli zamanlarda tanrılara kola cevizleri takdim etmeyi dahi vadeder. Hasta olan bir dindar, iyileşmesi halinde kurban sunmayı adar; ona karşın, seyahata çıkmaya niyetlenen diğer bir dindar, emniyet içinde gidip dönmesi durumunda tanrıya bir şey vereceğini taahhüt eder. Adaklar adamak geleneksel Afrikalılar'ın ortak bir özelliğidir ve bu, yardım edebilecek şahsi tanrılara inancın ve bu tür adakların tanrıların ilgisini uyandıracağı ve onların olumlu fiillerini hızlandıracağı bir göstergesidir. Dindar, tanrılara bir şey vermeyi vadederken, onların tüm iyi şeylerin kaynağı olduklarına ve her şeyi yapacak güce sahip bulduklarına inanır. Şüphesiz çok önemli olan ve unutulmaması gereken şey, talep gerçekleşir gerçekleşmez bu sözün yerine getirilmesidir. Söz vermeme veya adakta bulunmama hiç bir günah yoktur. Fakat bir defa bir adak yapılmışsa, vicdan düşüncesiyle o adak titizlikle yerine getirilmelidir. Felaket getiren sonuca meydan vermemek için doğru olan, dindarın adadığı şeyin takdim edilmesidir²⁰. İşte bundan dolayı şöyle denilmiştir:

"Tanrı'ya bir adak adadığında, onu yerine getirmekte gecikme; çünkü O, akılsızlardan hoşlanmaz. Adadığın şeyi ver. Adakta bulunmaman, adakta bulunup da onu vermemenden daha iyidir"²¹.

Adak takdimesi eğer bir yemek takdimesi ise, tanrı ile müştereken paylaşılabilir; esas olan şey ise, takdimeye dindar tarafından vadedilmiş olarak bakılmasıdır. Bu durumda kurbanı idare eden dindardır.

Önleyici Takdime: Afrika'nın geleneksel dininde iyi ve kötü ruhların varlığına inanç çok göze çarpar. Aynı zamanda diğer şeyler arasında kötü ruhların insan topluluklarındaki felaketlerin sebepleri olduklarına inanılmıştır. Bu inanç aynı derecede, kötü ruhların kendi alanları içerisinde tutulmaları ve insanlara eza vermemeleri için onlara takdimeler verilebileceği düşüncesini de korumuştur. İyi ruhlar, iyi varlıkların yardımını temin ettiği ve kötülerini de yatıştırdığı gibi, aynı zamanda toplumda kötülüğü önlemek için beslenmelidirler. Kötülüğe engel olmak için dindar, önleyici takdimeler vasıtasıyla onu savuşturmaya çalışmadan önce, kötülüğün

²⁰ Karş. E. B. Idowu, age, s. 122

²¹ Vaiz, 5/4-5

meydana gelmemesine izin vermemenin daha iyi olduğunu düşünür. Dindar, tanrıların öfke ve cezasından sakınmak ister ve bu sebeple o, tanrılara, onları memnun edecek şeyleri verir. Bu takdime, yatıştırıcı takdimedenden farklıdır. Çünkü yatıştırıcı takdime cezadan sonra verilirken, önleyici takdime cezadan önce verilir. Böylece dindar, en çok sevdiği yiyecek kurbanını tanrılara düzenli olarak sunmak suretiyle onları besler. Özellikle kurak mevsimlerde, oturulan evlerin dışındaki toprak zemin üzerinde, yol kavşaklarında ve kutsal mekanlarda yere su ve hurma şarabı dökülür. Kutsal yerlerde aynı zamanda, su gibi, kırmızı hurma yağı da dökülür; toprak zemin üzerinde kümes hayvanları parçalanır ve dindarların oturduğu yerleri göstermek üzere yolların üstünde başları aşağıya doğru bağlanırlar. Bazan kırmızı hurma yağı, acı kola cevizi ve kola fındıkları keçilerin barsaklarına ilave edilir ve öfkelerini dindarlardan çıkarmasınlar diye, ruhani varlıklar için, onları memnun edecek takdimeler olarak yol kavşaklarına bırakılırlar. Başka zamanlarda hayvan kurbanı, diğer unsurlarla birlikte toprağa gömülür. Araba kazalarını önlemek için köpekler ve hurma şarabı sunulabilir.

Önleyici takdime insanların tüketmesi için düşünülmez. O ya gömülür ya yakılır ya da yol kavşaklarına veya umuma ait yerlere bırakılır yahut da kahin'in talimatına göre davranılır. Gerçi aileler de kurban sunabildikleri halde o, genellikle ferdi olmaktan çok kollektif bir takdime veya grup takdimesidir. "Önleyici takdime çoğukere kötülük veya felaketin önüne geçmek için ihtiyati bir tedbirdir. Aynı zamanda o, olması yakın bir felakete dair kesin bir bilgi bulunduğu da takdim edilir"²².

Bedel Olarak Sunulan Takdime: Bu takdimenin menşei, emin olarak insanlığa atfedilebilecek diğer takdime türlerinde olduğu gibi, kesin olarak belirlenemez. Bedel takdimesi, hayatı ilgilendiren çok kritik durumlarda yapılır. O, "hayat için hayat" takdimesidir. Geleneksel Afrika dininde veya toplumunda böyle bir takdimenin insani bekraundu veya karşılığı yoktur. Ölecek derecede ciddi olarak hasta olan bir kimse veya uzun süre doğum sancısı çeken ve ölme derecesine gelen hamile bir kadının yerine yaşayan bir hayvan konular. Fakat o şahıs veya aile, hangi hayvanın bedel olabileceğini ve onu nasıl yapacağını bilmez. Kahin'e sorulur. Bütün durumlarda canlı hayvanlar ya da kümes hayvanları kullanılır. Bir hasta olduğu takdirde, kahin tarafından götürülecek veya bir ceset gibi muamele edilecek ve hastanın gömüleceği şekilde gömülecek olan hayvana hastanın ölümünü nakletmek için, hastanın vücudu hayvana sürülebilir. Bazan hayvan öldürülür ve dini temizlik için cesedin bazı kısımları çıkarıldıktan sonra, geri kalan kısmı çevredeki insanlara verilir. Bu durumda hayvanın ölümü hastanın ölümünün yerini almış olur. Bununla beraber, bu muamele kahin'in talimatına göre yapılmalıdır. Awolalu şöyle der:

²² E. B. Idowu, age, s. 124

"Böyle bir hayvana özel şekillerde muamele edilir: Bazan kurbanlık hayvana bir ceset gibi davranılır ve beyaz bir elbise parçasına sarılabilir ve belirlenmiş bir yerde gömülür veya boğazlanabilir ve kahin'in emrine uyarak başı ve bağırsakları bol hurma yağı ile birlikte toprak bir kabın içine konur ve bir yol kavşağına veya bir akıntı kenarına ya da bir Iroko ağacının dibine götürülür. Boğazlanan bu hayvan, yardım dileyen kimsenin yerini alır"²³.

Günümüzde bedel takdimesi, sadece şehirlerde değil aynı zamanda kırsal bölgelerde de ölüm oranını azaltmayı hedefleyen tıbbi hizmetlerin bir sonucu olarak, çok yaygın değildir.

Sonuç:

Afrika'nın geleneksel dininde bu kısa kurban analizinde belirli noktalara işaret etmek gerekir. Kurban, mutluluk ve üzüntü zamanlarında takdim edilir: Mutlulukta, uygun atmosferi bozacak herhangi bir şeyi önlemek ve felaket anında da toplumdaki kötülüğü defetmek için. Her bir takdime türünün amacı takdimenin kendisine bağlanmış olup her bir takdime türünün adı aynı zamanda amaç hakkında fikir vericidir. Bu sebeple kurbanın amacı, geleneksel anlamda herhangi bir problem ortaya çıkarmaz.

Afrika'nın geleneksel dininde kurbanın menşesine dair insani köken teorisi, tanrısal köken hakkındaki herhangi bir teoriden akla daha yakın gibi görünür. Afrika mitolojisi bazı ilah ve ilahelerin tanrılaştırılmış olduğunu gösterir. Atalar da bir zamanlar insan idiler. Profesör J. S. Mbiti'ye göre onlar "yaşayan-ölüler" dir. Kurban takdimi, ruhani varlıkların devam eden hayatına ve memnun edilmeleri gereken, aksi takdirde çileden çıkabilecek olan şahsi varlıklar olarak, onların güçlerine inancın bir ifadesidir. Kurban takdimi aynı zamanda insanın, özellikle onlara insanın en çok yararına olacak belirli şeyleri yaptırmak ya da yaptırmamak için, ruhani varlıkların taşkınlıklarını kontrol etmesi ve faaliyetlerini ayarlaması gerektiğini gösterir.

İşaret edilmesi gereken diğer bir nokta, kurbanın arzu edilen bir amaca etki edeceğine inanç o kadar güçlüdür ki bu, hiç bir harici etkinin onun üzerinde herhangi bir tesire sahip olmadığına inançtır. Dindarların sayısı ve ölüm oranı azaltılabilir, fakat zaman zaman yeni kurban türleri sunulmaktadır. Bazı gelişmiş şehirlerde yapılacak bir gezinti bu iddiayı haklı çıkaracaktır. Yüksek öğrenim kurumları ve Hükümet Binaları'nın bulunduğu alanlar dahil, eğitilmiş kimselerin oturduğu yerlerdeki yol kavşaklarında kola cevizleri, acı kolalar, yumurtalar ve toprak eşyalara konulmuş kırmızı hurma yağı içindeki madeni paralar dahil, kurbanla ilgili unsurlara rastlamamak mümkün değildir. Kurban takdim edenler sadece geleneksel dinin mensupları değil, fakat diğer dinlerin mensupları da "yerleşmiş gelenek" adı altında kendi atalarına veya aile ilahlarına kurban sunarlar. Afrika'da

²³ Awolalu, age, s. 158-159

toplumun mutluluğuna dini ilişkilerden daha çok öncelik verilir; böylece felaket zamanlarında barışı yeniden sağlamayı amaçlayan bir takdime, farklı inançtan insanların ortak bir işidir. Bu bakımdan kurban geleneksel kültürün birleştirici bir yönü olarak anlaşılır. O dini sistemleri aşar ve onun vasıtasıyla dini ve sosyal etkileşim meydana gelir.

Kurbanı; yol kavşakları, tep üstleri, nehir kenarları, ağaç dipleri ve yol boyları dahil, pek çok yere bırakmak Afrikalı'nın aslı itibariyle dini olan dünya görüşünü açıklar. Kurban ayrıca, dünyanın bir ruhlar dünyası ve ruhların da bir realite olduğunu gösterir.

Son olarak, geleneksel Afrikalılar ve kurban takdim eden kimseler, kurban sunmak suretiyle amaçlarına ulaşacaklarına ve barış, neşe, himaye ve emniyet olabileceğine kuvvetle inanırlar. İşaret etmek gerekir ki modern zamanların saldırı ve meydan okumaları arasında geleneksel dinin bekası ve diğer dinleri ve onların mensuplarını etkileme gücü, onun kurban konusundaki ısrarına atfedilebilir. Bu yüzden insan emin olarak, "Kurban olmazsa geleneksel din de olmaz" diyerek sözlerini bitirebilir.